

Balkán 1900–1945

Východiska z konce 19. století

Otázka makedonská

Jádro tureckého území v jihovýchodní Evropě tvořily vilájety kosovský (skopský), bitolský a soluňský, v jejichž rámci se skrývala „historická“ Makedonie. Dlužno podotknout, že takovýto celek byl víceméně fiktivní, Makedonie nikdy žádné historické hranice neměla, snad s výjimkou starověku, ale i tehdy byly značně proměnlivé (samozřejmě sem nepočítáme Alexandrovu veleříši). O rozloze a „hranicích“ tohoto území existovaly v poslední třetině 19. a na počátku 20. století různé představy. Petrohradské skupina slovanských emigrantů z této oblasti v roce 1913 vytýčila „etnografickou a geografickou Makedonii“ tak, že stanovila její hranici na západě na řece Drinu a na východě až za řekou Mestou (řeky Nestos), na severu pak měla hranice procházet po hřebeni Šar planiny, na jihu zase na řece Bistrici (řeky Aliakmonas), a rozlohu na zhruba 65 000 km². Podle odhadů z roku 1894 mělo žít v soluňském vilájetu 800 tisíc až milion osob, v bitolském 620 000 a ve skopském 640 000 osob. V makedonských vilájetech zaznamenávaly v posledních dekádách 19. století rychlý růst města Soluň měla (cca 150 000 obyvatel), Bitola (43 000), Skopje (35 000), Seres (30 000) a Prilep (25 000).

Statistické údaje o národnostním složení obyvatelstva Makedonie z té doby ovšem nemají prakticky žádný význam. Turecká moc sčítání obyvatelstva prováděla liknavě, a nikdy ne na etnickém základě. Vědomí většiny sultánových poddaných nebylo až do Mladoturecké revoluce v roce 1908 vytvářeno školou ani armádou, což jsou dvě klíčové instituce, díky nimž moderní státy propagovaly a protlačovaly svoji národní identitu. Osmanská říše traktovala své poddané podle toho, kdo je příslušník jakého náboženství a nikoli podle toho, kdo hovoří jakým jazykem. Jakkoli na přelomu 19. a 20. století vrcholil na území makedonských vilájetů vleklý boj mezi bulharskou, řeckou a srbskou propagandou, panovalo ještě v té době v národnostně smíšených oblastech mezi částí obyvatelstva „etnické nevědomí“. Ve vzpomínkách nacionálních aktivistů, ať již bulharských nebo řeckých, je tak zachyceno jejich zděšení nad tím, že vesničané nedokázali odpovědět na otázku, zda jsou Řeci nebo Bulhaři, nad tím, že lingvistické rozdíly mezi natolik vzdálenými jazyky jako jsou řecký a bulharský byly jejich mluvčím naprosto nedůležité (nehledě na tehdy běžnou bilingvnost či vícelingvnost), protože na všechny takové a podobné dotazy odpovídali stejně – my jsme pravoslavní křesťané, vysvětlí nám, co znamená být Řekem nebo Bulharem? Proto také sčítání obyvatelstva ve třech vilájetech, které v sobě zahrnovaly „historickou Makedonii“, jež se uskutečnilo v roce 1905, uvádělo složení tamního nemuslimského obyvatelstva podle tradičních „milétů“, náboženských skupin, jichž bylo tolik, kolik bylo i náboženství, v křesťanském případě církví. Podle tohoto sčítání tedy měl milét řecký 648 962 příslušníků, bulharský 557 734, srbský 167 601 a jiný (židovský, katolický) 77 386 osob.¹ Být příslušníkem řeckého milétu ovšem neznamenalo být Řekem, ale spadat pod jurisdikci konstantinopolského ekumenického patriarchátu, kam připadali jak Řekové, tak Slované či pravoslavní Albánci nebo Vlaši. Totéž platilo pro příslušníky bulharského milétu, tedy pro ty, co spadali pod jurisdikci bulharského exarchátu (v Makedonii ovládl exarchát postupně episkopáty v Ochridu, Nevrokopu, Bitole, Strumici a Debru), byť zde bychom již mohli předpokládat, že se jednalo z drtivé většiny o Slované, popř. Vlasy. Příslušníci srbského milétu pak spadali pod jurisdikci srbskou metropolie v Bělehradě. Srbský milét byl v Makedonii nejmladší, neboť srbskou pravoslavnou autokefální církev zrušil pod nátlakem řeckých fanariotů sultán Mustafa III. v roce 1766 a všechny oblasti obývané v osmanské říši

¹ Podle Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 493.

Srby tak znovu připadly pod cařihradský ekumenický patriarchát (podobně jako bulharské oblasti do ustavení bulharského exarchátu v roce 1870). V roce 1896 byl nicméně po jednáních srbského konstantinopolského vyslance Stojana Novakoviće s Portou a s konstantinopolským patriarchou na episkopský stolec raško-prizrenské diecéze dosazen srbský metropolita Dionisije (vlastním jménem Damjan Petrović), o rok později se stal administrátorem skopské diecéze archimandrita Firmilijan (vlastním jménem Dimitrije Dražić), pro velký odpor bulharského exarchátu ovšem byl na metropolitu vysvěcen až v roce 1902. Formálně spadaly obě diecéze pod konstantinopolský patriarchát, ale protože byly řízeny srbskými vladyky, mohl vzniknout srbský milét. Metropole neměly bezprostřední vztah k bělehradské metropolii, již udělil cařihradský patriarchát po Berlínském kongresu (v roce 1897) status autokefální církve, byly odtud ale samozřejmě všestranně podporovány (kromě bělehradské metropole existovala ještě další autokefální srbská metropole v habsburské monarchii se sídlem ve Sremských Karlovcích, jejíž správci se od roku 1848 honosili čestným titule patriarchy).

Takto pojímané sčítání obyvatelstva tak samozřejmě dávalo možnost různým tlumočením mimořádně pestrého etnického složení Makedonie tak, jak to vyhovovalo jednotlivým propagandám. Důkazem pro toto naše tvrzení jsou i statistiky z posledních dvou desetiletí 19. století popisující národnostní složení obyvatelstva Makedonie: Srbská statistika Spiridona Gončeviče z roku 1889 hovoří o tom, že v Makedonii žije více než 2 milióny Srbů a zhruba 57 tisíc Bulharů. Řecká statistika Konstantinose Nikolaidise ze stejného roku hovoří o tom, že na makedonském území žije více než 650 000 Řeků a kolem 450 000 makedonských Slovanů (bez přesné specifikace jejich národnosti), bulharská statistika z roku 1900 hovoří o tom, že oblast obývá 1 180 000 Bulharů, 228 000 Řeků a 700 Srbů (sic!).² Statistiky se totálně rozcházely i v počtu albánského, tureckého a vlašského obyvatelstva. Shodovaly se pouze v jednom: nejvíce obyvatel Makedonie bylo pravoslavných. Otázkou sporu zůstávala jejich etnická příslušnost... „Neutrální“ údaje petrohradských emigrantů, kteří se neklonili k žádné z propagand, udávaly složení obyvatelstva takto: Slované-Makedonci 65 % všeho obyvatelstva (bez ohledu na to, zdali se hlásí k srbskému či bulharskému etniku), Turci 13 %, Řekové 9 %, Albánci 7 %, Vlaši 3,5 %, Židé 1,5 % a Romové 1 %.³

Každopádně vnitřní vývoj v Makedonii byl po roce 1878 velmi složitý. Porta v oblasti žádné reformy neprovedla, naopak zde v 80. letech dochází k neobyčejnému chaosu. Nepořádek ve vnitřní správě makedonských sandžaků způsobil, že mnoho vesničanů utíkalo za prací do dalekých měst a do ciziny (do vlastního Turecka — do Cařihradu, a hlavně do Bulharska a částečně i do Srbska). Vnitřní neklid v makedonských, ale i thráckých vilájetech zostřovaly náboženské konflikty mezi muslimy a křesťany, ale v důsledku působení národních propagand se vyhrocovaly také nábožensko-národnostní spory i mezi samotnými křesťany. Ve sporech mezi cařihradským ekumenickým patriarchátem, bulharským exarchátem a částečně i srbskými diecézemi přitom nešlo jen o náboženství, ale i o osvětu a školství, které tehdy podléhalo církevním institucím. Skutečnost, že zejména Slované v Makedonii (ale také v jižním poříčí řeky Moravy) neměli jasně vyhraněné národní vědomí a snadno se tak mohli stát buďto Bulhary nebo Srby (ba dokonce i Řeky) také vysvětluje, že se oblast stála cílem masivního nátlaku bulharských, řeckých i srbských národních aktivistů, manipulujících s národním vědomím (resp. nevědomím) místního obyvatelstva.

Vzhledem k charakteru makedonských dialektů i většinově bulharskému přesvědčení makedonské slovanské inteligence, i vzhledem k tomu, že většina slovanského obyvatelstva Makedonie od vzniku bulharského exarchátu v roce 1870 spadala pod jeho jurisdikci se zdálo, že Bulharsko mělo v řešení „makedonské otázky“ náskok. Podle bulharských údajů mělo být do roku 1895 v oblasti založeno až 700 bulharských škol, kromě toho také několik gymnázií a

² Mančev, Krásto: *Istorija na nacionalnija vāpros na Balkanite*. Sofija 2008, s. 174.

³ Kolejka, Josef: ..., s.

učitelský ústav, jež údajně navštěvovalo 30 000 žáků. Kulturní a osvětové pronikání do Makedonie prosazoval po sjednocení Bulharska především bulharský premiér Stefan Stambolov. Radikálním makedonským emigrantům v Bulharsku i části bulharských vojenských kruhů se ovšem takováto politika zdála málo efektivní. Z jejich strany tak docházelo k tlaku na vojenské řešení „makedonské otázky“ – požadovali rozhodnou akci. Stambolov si ale byl vědom slabosti mladého bulharského státu i jeho armády, jež zatím zdaleka nedorostla k vojenským akcím proti mnohonásobně silnější osmanské říši, jako politik také dobře znal nálady velmocí, které se, jak jsme viděli výše, přinejmenším desetiletí po Berlínském kongresu v politice vůči říši shodovaly na zachování *statu quo*. Stambolov si také dobře uvědomoval nepřátelství ruské diplomacie, resp. přímo Alexandra III. jak vůči osobě své, tak vůči knížeti Ferdinandovi. Vedl proto pro Bulharsko přínosnou politiku spolupráce se sultánem, jež navíc přinášela své plody ve formě nejrůznějších ústupků ze strany říše. Nic z toho ale nemohlo přesvědčit radikální makedonské živly o tom, že jeho „proturecká“ politika je jediná správná a také jediná možná, a tak se Stefan Stambolov nakonec stal obětí politického komplotu v srpnu 1894, který jej stál v premiérské křeslo, a nakonec, 15. července 1895, i obětí velmi brutálního atentátu, na jehož následky tento schopný, nicméně ve vnitřní politice bezskrupulózní bulharský politik za tři dny podlehl. Byl to první v nekončící řadě dalších atentátů a vražd, za nimiž v Bulharsku v následujících čtyřiceti letech stáli radikální makedonští emigranti.⁴ Pádem Stambolova však pochopitelně osvětové úsilí bulharské vlády nekončí, ve školním roce 1911–1912 tak mělo v Makedonii působit již 1 141 bulharských škol s 1 776 učiteli a 63 869 žáky.⁵ Údaje, jdoucí do jednotek sice nevzbuzují přílišnou důvěru, nicméně vzestup bulharského školství v oblasti byl nepopiratelný.

Jako protiváha úspěšnému bulharskému pronikání do Makedonie byl v roce 1886 v Srbsku založen Spolek svatého Sávy, jenž měl za cíl podporovat srbské národní myšlení, školství a kulturu v oblastech označovaných srbskými národovci jako Staré Srbsko. Tento v té době velmi často používaný termín měl podle různých definic různou geografickou podobu, která se ve své maximalistické verzi zakládala na středověkém rozsahu carství Štěpána Dušana. Staré Srbsko tak v sobě zahrnovalo prakticky celý kosovský vilájet s novopazarským sandžakem, část vilájetu bitolského, zejména jeho bitolský sandžak, ale také serreský sandžak ze soluňského vilájetu. Spolek byl od počátku navázán na srbské ministerstvo osvěty a církevních záležitostí a ministerstvo zahraničí, jeho působení v Makedonii měl usnadnit srbský vyslanec v Konstantinopoli, kam byl proto téhož roku vyslán expert na turecké záležitosti, přední srbský historik, filolog, ale také člen pokrokové strany a bývalý ministr srbské vlády Stojan Novaković (1842–1915). Kromě vládní podpory schvaloval spolku štědré finanční dotace také srbský parlament. Jeho zásluhou tak mělo podle údajů z roku 1895 v kosovském vilájetu působit více než sto srbských škol, jež údajně navštěvovalo kolem 5 000 žáků, počet srbských škol však i poté stoupal a za dalších patnáct let dosáhl více než dvou stovek s téměř 10 000 žáky. Spolek, který ale začal časem provádět až příliš radikální samostatnou politiku se stal nepohodlný srbské vládě národních radikálů (u moci v letech 1891–1892) a v roce 1891 tak byla jeho činnost omezena. Jeho úkol přebírá politicko-osvětový odbor ministerstva zahraničí a na srbské propagandě se tak vlastně nic nezměnilo, mohla se přitom také opřít o činnost srbských konzulátů, které porta umožnila v desetiletí po

⁴ Vražda Stambolova zároveň otevřela knížeti Ferdinandovi a vůbec Bulharsku cestu k usmíření s Ruskem, a tedy i jeho uznání na bulharském trůnu všemi signatáři berlínské mírové smlouvy. Existují proto i práce, které knížete přímo viní z objednání atentátu, tím spíše, že na ruský trůn nedlouho před tím nastoupil Mikuláš II., který vůči knížeti nechoval nepřekonatelné averze, jako jeho otec. Aby v carovi povzbudil sympatie, ohlásil Ferdinand 2. února, že jeho dvouletý syn Boris přijímá pravoslaví a vyžádal si k tomu carovo požehnání. Ten se pak dokonce stal Borisovým biřmovacím kmotrem...

⁵ Mančev, K.: *Istorija*, s. 137.

Berlínském kongresu Srbsku otevřít v Soluni, Skopji a v Bitole, zatímco Bulharsko jako turecký vazal na takovéto zastoupení pochopitelně nemělo právo.

I řecká propaganda se zpočátku omezovala na podporu škol zřizovaných ekumenickým patriarchátem. Patriarchát, podporovaný z Athén – Řecko sice mělo svoji autokefální církev, nicméně zde se jednalo o „řeckou věc“ – měl v Makedonii dost prostředků a institucí (školství), přes něž působil na část obyvatelstva s tím, že Makedonie je „odedávna řecká!“. V roce 1886 měla řecká propaganda kontrolovat 836 škol s celkovým počtem 45 000 žáků,⁶ v polovině 90. let 19. století to již mělo být 1 400 škol s 80 000 žáky, což je nejspíš hodně přehnaný údaj, který nicméně svědčí o tom, že Řecko nelitovalo peněz na to, aby si zajistilo školský vliv v oblasti a tím také působilo k helenizaci místního obyvatelstva. Na školství v oblastech své propagandy v osmanské říši (nejen v Makedonii, ale také v Epiru a Malé Asii) vydávalo království více peněz než na školství v samotném státě.⁷

Pokud jde o tajné plány balkánských zemí s Makedonií, daly by se zjednodušeně shrnout tak, že Bulharské knížectví hodlalo nejdříve definitivně potvrdit bulharských charakter většinového slovanského makedonského obyvatelstva, poté vymoci autonomii oblasti a následně ji připojit k Bulharsku tak, jak se to povedlo s Východní Rumélií. Srbsko a Řecko se naopak všemožně snažily bulharským plánům zabránit, proto nepodporovaly úsilí o makedonskou autonomii a naopak navrhovaly rozdělení Makedonie na sféry vlivu, které by pak, v případě rozpadu osmanské říše, byly připojeny k jednotlivým nástupnickým státům.

Aby byla celá záležitost ještě komplikovanější, do sporu kolem Makedonie začalo zasahovat i Rumunsko, jež vystupovalo jako ochránce práv románského obyvatelstva (Cincarů, resp. jak byli místně nazýváni Vlachů, Aromunů či Kucovlachů). V centrech cincarského osídlení tak otevíralo rumunské školy a vedlo rumunskou propagandu. Pravda, Rumunsko, které nesousedilo s Makedonií, nemyslelo na nějaký svůj podíl z tohoto území, nicméně v případě dělení Makedonie hodlalo využít svého „práva“ na ochranu vlašského obyvatelstva k tomu, aby požadovalo územní kompenzaci na účet Bulharska. Celá rumunská věc ale měla zpočátku jiný efekt: vzhledem, k tomu, že rumunská propaganda působila převážně na území, na něž pohlíželo jako na výhradní oblast svého zájmu Řecko (zasahovala totiž i do aromunského osídlení Epiru), neměla rumunská politika zásadní problémy s Bulharskem, ale s Řeckem. V letech 1891–1896 došlo dokonce k přerušení diplomatických styků mezi oběma královstvími.

Vzájemných sporů mezi národními propagandami balkánských států ale využívala i Porta, zejména k tomu, aby oddalovala provedení reformy a pokračovala v dosavadní „správě“. Souběh všech těchto faktorů pak způsobil, že se „*nešťastný kraj tří vilájetů — soluňského, bitolského a kosovského (skopského)*“ stal „*trvalým ohniskem povážlivého vření a drobných srážek, jež tu podněcovala bídná správa turecká.*“⁸

Na tuto neschopnost turecké správy a na pokračující bezprávi nemuslimského obyvatelstva v Makedonii a ve východní Thrákii reagovala část inteligence slovanského původu vytvořením tajné revoluční organizace, která byla ustavena 5. listopadu 1893 v Soluni. Tato organizace vešla do historie pod názvem Makedonská revoluční organizace a většinově si kladla za cíl vytvoření makedonské autonomie v rámci osmanské říše.⁹ Původně měla bulharskou „pečeť“ a také oficiální bulharská politika počítala, jak jsme již viděli, s tím, že by případné vyhlášení autonomie definitivně potvrdilo bulharský charakter oblasti a stalo

⁶ Rossos, Andrew: *Macedonia and the macedonians: A History*. Stafford 2008, s. 75. Citováno podle Melichárek, M.: *Národy juhovýchodnej Európy*, s. 125.

⁷ Stavrijanos, L.: *Balkan*, s. 496.

⁸ Šusta, J.: *Světová politika III.*, s.

⁹ Původními zakladateli organizace byli makedonští intelektuálové Damjan Gruev, Christo Tatarčev, Petar Pop Arsov, Ivan Chadži Nikolov, Christo Batandžiev a Andon Dimitrov. Výrazného rozmachu však organizace dostala teprve přistoupením Goce Delčeva, Georgi Petrova a Jane Sandanskiho.

by se předstupněm jejího sjednocení s Bulharskem. Někteří z osvěcených vůdců VMORO, často zastávající ideologii blízkou či ovlivněnou sociálně-demokratickým myšlením, si ale byli vědomi tohoto, že v oblasti s tak složitou národnostní strukturou, jako je právě Makedonie, by připojení území k Bulharsku nutně vedlo k utlačování jinonárodní složky obyvatelstva. Bulharská nota tak pro ně začala být méně zvučná. Prioritním hlediskem v hutní se stala snaha po autonomii v rámci osmanské říše, jež by zaručovala pro všechny obyvatele Makedonie rovné možnosti. Tomu odpovídalo i heslo „Makedonie Makedoncům“, které organizace využívala navenek. Dovnitř pak působili tradiční heslo „Svoboda nebo smrt“. Organizace velice brzy vytvořila rozsáhlou síť revolučních buněk po celé Makedonii. Zpočátku se koncentrovala zejména na shromažďování zbraní pro přípravu masového povstání, a proto proti osmanské moci vojensky nevystupovala. Její vedení také odmítalo jakékoli vměšování bulharské oficiální politiky do „makedonských záležitostí“. Vůči těmto snahám se vyhranil Vrchní makedonský výbor („vrchovisté“), založený v roce 1895 v Sofii, který jednoznačně usiloval o usměrnění protitureckého odporu jako hnutí jako čistě národně bulharského. „Vrchovisté“, příslušníci bulharského makedonského výboru, ovšem od začátku svého působení vysílali do makedonských oblastí ozbrojené čety, jakkoli výbor Makedonské revoluční organizace „vrchovisty“ upozorňoval, že takové jednání nebude tolerovat.

První velkou akcí sofijského výboru se stal spektakulární vpád několika velkých čet na území východní Makedonie na počátku léta roku 1895. Jeho cílem mělo být vyvolání povstání, které by evropskou veřejnost upozornilo na makedonskou otázku a zejména to, že § 23 a 62 berlínské smlouvy zůstávají stále pouze na papíře. Čety čítaly dohromady několik set mužů, vedeny byly bulharskými důstojníky makedonského původu za pomoci starých makedonských komitských vojvodů. Působily odděleně v různých směrech, a vesměs se vzápětí dostaly do srážek s tureckým nizamem. Největší dojem zanechal útok čety pod vedením Borise Sarafova na městečko Melnik 12. července 1895. Po jeho obsazení učinil v centru Melniku Safarov vystrašeným obyvatelům projev o tom, že jeho akce je počátkem „osvobození“ Makedonie, zanedlouho však s celou četou město opustil a vrátil se zpět do Bulharska. Celá akce byla v podstatě neúspěšná, turecké oddíly část četníků zajaly, celá řada jich také padla. Jakkoli důstojníci v čele čet upozorňovali mužstvo, že v žádném případě nesmí docházet k loupežím a útokům na mírumilovné muslimské obyvatelstvo, staří komitští vojvodové v jejich četách ovšem nedokázali zapřít svoji naučenou přirozenost a k loupežím i útokům tu a tam docházelo, čehož samozřejmě Porta využila ve své propagandě. Sultán sice vydal v dubnu v roce 1896 dekret o zavedení nových zásad v administrativě a soudnictví v evropských vilajetech, ale slibovaná náprava zdaleka neodpovídala obsahu ani byť vágně formulovaného § 23 berlínské smlouvy. Velmoci na celou akci reagovaly, ale ne tak, jak si její organizátoři představovali. Namísto nátlaku na Portu tlačily na bulharskou vládu, aby věnovala pozornost dění na svých hranicích a formování čet a jejich vysílání do Makedonie znemožnila.

Melnické dobrodružství však vyvolalo ještě jednu z bulharského hlediska jistě nechtěnou konotaci: V Řecku založili mladí národovědci důstojníci 12. listopadu 1894 tajnou vojenskou organizaci *Ethniki Etaireia*. Jako svůj hlavní cíl si společnost dala „*probouzení národní hrdosti, obranu zájmů porobeného řeckého obyvatelstva a přípravu na jeho osvobození za každou cenu*“. Později se do organizace zapojili i někteří vlivní řečtí intelektuálové (Georgios Filaretos, Nikolaos Politis, Spiridon Lambors) a vysocí důstojníci. Společnost disponovala velkými finančními prostředky, jež pro svoji činnost získávala od řeckých emigrantů, a velmi brzy začala působit jako jakási stínová vláda s mimořádně velkým vlivem na řeckou politiku. Velkou pozornost pak logicky věnovala také Makedonii – úspěchy bulharské propagandy a oslabení pozic ekumenického patriarchátu totiž vyvolávaly v řecké společnosti velké pobouření. V tisku se objevovaly četné články o tom, jak bulharská propaganda ohrožuje řecké zájmy v Makedonii, mimořádnou pozornost pochopitelně

vyvolalo zejména melnické dobrodružství bulharského makedonského výboru, jakkoli neúspěšné. Vyprovokovalo také *Etaireiu* k protiakci. Ta tak do Makedonie na začátku července 1896 vyslala několik čet. andartů (Αντάρτης), což byli vlastně nástupci známých klefťů z bojů za řeckou svobodu (obdoba komitů či četníků). Šlo přinejmenším o tři sta mužů, vedených zkušenými vojvody aramiských (zbojnických, z tureckého harami) čet z Makedonie a Thesálie. Makedonské obyvatelstvo ovšem na řecké čty nehlédlo s nadšením (podobně jako na bulharské čty v Melniku a okolí) a tak se o pohybu andartů velice brzy dozvěděl bitoljský vali Abdul Kerim, jenž proti nim poslal oddíly tureckého nizamu. Nejdále, kam se jedna z andartských čet dostala, byla oblast Mariova (na jihovýchodě dnešní Severní Makedonie. Podobně jako v melnickém případě tedy „andartská provokace“, jak vešla později akce do historie, neuspěla. Část andartů padla, část byla zajata a zbytky rozbitých čet se vrátily zpět do Řecka. Při soudu v Soluni zajatí andarti prohlašovali, že do Makedonie nešli s cílem bojovat proti sultánské moci, ale proti „Bulharům“. Velmi pravděpodobně měla ale andartská provokace, jak bývá akce také nazývána v historiografii, i jiný úkol: na jaře 1996 totiž začaly velké nepokoje na Krétě, takže cílem vpádu mohla být také snaha odvést pozornost tureckých úřadů od krétských událostí. Podobně jako bulharští komitové u Melniku a v dalších oblastech, kam pronikli, měli také andarti v roce 1896 příkaz nenapadat mírumilovné obyvatelstvo a neloupat (často ovšem s podobným výsledkem jako v bulharském případě). Tyto první závažné ozbrojené akce v Makedonii tedy ještě pro makedonské obyvatelstvo nepředstavovaly vážné nebezpečí. V dalších letech však již čty vysílané do Makedonie podobné příkazy neměly.

Ještě před „andartskou provokací“ se v lednu 1896 se uskutečnil v Soluni „kongres“ Makedonské revoluční organizace, na němž se revolucionáři dohodli, že rozšíří svoji činnost také do Thrákie a organizace tak od té doby byla známa jako Vnitřní (nebo tajná?) makedonsko-odrinská revoluční organizace (VMORO). První článek ústavy, již kongres přijal, definoval jako hlavní cíl organizace „*sjednocení sil všech nespokojených se situací v Makedonii a Odrinsku*“ (tedy ve východní Thrákii – pozn. V. Š.) *bez rozdílu národnosti k vybojování plné politické autonomie těchto dvou oblastí*“. Stát se tak mělo „revolucí“, proto po kongresu začala VMORO spěšně organizovat svoji údernou sílu – ozbrojené čty, které měly zároveň sloužit k obraně před vpádem jiných čet na území, která VMORO považovala za svou doménu. Hlavním vojenským organizátorem hnutí se stal Goce Delčev. Postupně tak vznikala jakási stínová republika se svými ozbrojenými silami, tajnou poštou i „policí“. Poté co během tzv. Vinické aféry v listopadu 1897 turecké úřady organizaci odhalily, začalo docházet i k bojům čet VMORO s tureckými oddíly. Čty ale rozhodně nepůsobily jako mírumilovné skupiny: vymáhaly na obyvatelích makedonských obcí příspěvky na svou činnost, ať již v penězích, ať již v potravinách či oděvech, očekávaly, že jim vesničané budou poskytovat úkryt i stravu, pro „zrádce“, tedy ty, kterým se jejich činnost nezamlouvala, měly pouze jediný trest – smrt. Turecké pořádkové síly tvrdě trestaly vesnice, které poskytly četám přístřeší, čty pak opět vesnice, které jim přístřeší poskytnou nehodlaly. Turecká odplata vyvolávala pomstu „komitů“ a naopak. Celá země se dostávala do bludného kruhu násilí. Nejvíce přitom trpěly ty slovanské vesnice, které stále zůstávaly pod jurisdikcí konstantinopolského patriarchátu. Do souboje mezi „bulharomany“, „grekomany“ a později i „srbomany“, tedy mezi těmi, kdo pracovali na národní propagandě jednotlivých balkánských států, ale také mezi místním obyvatelstvem, které tyto snahy podporovalo, tak vstoupil v podobě VMORO s plnou silou nový prvek. A ozbrojené čty začaly hrát v těchto sporech stále větší roli. Jejich brutalita a drastické násilné akce, stejně jako trestné výpravy tureckých oddílů, tak učinily na přelomu 19. a 20. století z Makedonie jedno z nejhorších míst pro život v celé Evropě.

Makedonská problematika ale byla od roku 1895 na čas překryta jinými událostmi, v tu chvíli mnohem aktuálnějšími a zásadnějšími: arménskou otázkou, „krétskou otázkou“ a

následně i řecko-tureckou válkou. To ovšem neznamená, že by se v Makedonii situace uklidnila.

Krétské povstání

Častá povstání na Krétě svědčily o velké touze tamních Řeků po „enosis“, sjednocení s Řeckem. Kořeny tohoto problému sahaly až k válce za řeckou nezávislost ve 20. letech 19. století, kdy Velká Británie ze strategických důvodů připojení Kréty ke vznikajícímu Řeckému království nepřipustila. Krétu do 40. let 19. století ovládal nám již dobře známý egyptský místokrál Mehmed Ali, poté se znovu dostala do sultánovy moci. Situace na Krétě byla dost podobná poměrům v Bosně. Zhruba čtvrtinu obyvatelstva Kréty tvořili příslušníci islámského vyznání, většina z nich ale měla řecký původ. Z jejich prostředí se také rekrutovala vrstva bohatých begů, kteří vlastnili takřka celou rozlohu nejúrodnější půdy v rovinách. Nespokojenost řeckých křesťanů tedy byla živena z několika zdrojů: jednak to byla touha po sjednocení s Řeckem, jednak nepřátelství křesťanské většiny vůči muslimským „odpadlíkům“ a jednak nenávisť vůči muslimským statkářům, díky nimž se křesťanská většina musela spokojit s málo úrodnými pozemky v hornatých oblastech a její bezzemci, jichž také nebylo málo, pak byli nuceni pracovat jako podruzi na statcích bohatých „řeckých“ muslimů. Povstání propuklo v 19. století několik, v roce 1841, 1858 a 1866–1868 (viz *Východní otázka I.*, s 111–112). Po posledním jmenovaném povstání Porta umožnila křesťanskému organickým statutem obyvatelstvu podíl na moci a zmírnila jeho daňové zatížení, a tento status ještě zvýhodnila po Velké východní krizi, kdy se Krétou a její „ústavou“ mj. zabýval § 23 berlínské smlouvy. Přesto v roce 1889 vypukly nové nepokoje, které tentokrát sultán hodlal potrestat tím, že řadu z dřívějších pro křesťany příznivých nařízení zrušil. Již tehdy chtělo ve prospěch řeckých křesťanů intervenovat Řecko, nicméně velmoci, opět s výjimkou Francie, se postavily k válečným náladám v Řecku odmítavě a nedovolily řecké vládě aktivně zasáhnout. Sultánova reakce však ještě více zesílila protiturecké nálady jak na samotném ostrově, tak v Řecku. Na Krétě byl v září 1895 vytvořen „Krétský výbor“ s cílem vymoci si obnovení zrušených privilegií. Poté, co byl z ostrova odvolán křesťanský guvernér Alexandros Karateodoris, nám již známý z berlínského kongresu, a nahrazen muslimským místodržícím, se výbor přejmenoval na „revoluční shromáždění“ a získal zároveň plnou podporu *Etairie*. Jako odpověď na zatýkání jeho členů obklíčily oddíly revolučního shromáždění 1 600 tureckých vojáků v posádkovém městě Vamos nedaleko Chanie. Posádce se sice nakonec podařilo z obklíčení proniknout, nicméně povstalcům v mezidobí začali přijíždět na pomoc dobrovolníci z *Etairie* a zdálo se, že vleklým vojenským srážkám nebude možno zabránit.

Do situace se v této chvíli zapojily velmoci, a přinutily sultána v červenci 1896 obnovit platnost organického statutu a 25. srpna 1896 pak i přijmout program dalších reforem vypracovaný vyslanci velmocí, podle něhož měla Kréta získat právo na křesťanského guvernéra (vzápětí jim byl jmenován Jiří Berović-paša, srbského původu) na pět let a národní shromáždění s autonomními pravomocemi. V podstatě mělo být postavení Kréty podobné jako Východní Rumélie po Berlínském kongresu. Velmoci zároveň vyslali ke Krétě smíšenou „mírovou“ flotilu, aby zabránili dalšímu rozdmýchávání bojů. Snažily se přitom blokovat jak příliv řeckých dobrovolníků, tak vyloďování tureckých posil. Zdálo se tak, že je krize zažehnána (druhý den poté obsadili, jak jsme viděli již výše, arménští extremisté Osmanskou banku a pozornost „Evropy“ se obrátila jinam). V průběhu ledna 1897 nicméně začalo docházet k novým nepokojům. Místní muslimové podpořeni tureckými vojenskými oddíly dokonce vypálili křesťanské čtvrti Herakleionu, Rethymna a Chanie a do Řecka přicházely neověřené zprávy o masakrech místního obyvatelstva, které pochopitelně vyvolaly obrovské demonstrace. Jako odpověď na tyto události prohlásili 6. února 1897 krétská povstalci sjednocení s Řeckem. Na to vyrazilo na Krétu několik řeckých válečných lodí s řeckým princem Jiřím s cílem ostrov obsadit, ovšem po protestu velmocenských vyslanců se musely

stáhnout. Ne tak ale výsadek *Eteirie*, 1 500 mužů posílených jednou dělostřeleckou baterií pod vedením podplukovníka Timoleona Vassose. Byli odhodláni napodobit sicilský úspěch Giuseppa Garibaldiho z roku 1860, který napomohl k sjednocení Itálie. Ostatně, do Řecka v tu chvíli proudily stovky „červených košil“ dobrodružného Giuseppova syna Ricciottiho, kteří se nakonec zúčastnili pozdějších bojů řecko-turecké války. Při příjezdu Vassose a jeho sboru na Krétu 13. února 1887 ovšem již byl ostrov již pod záštitou „velmocí“, z jejichž flotily se na ostrov vylodily „mírové“ jednotky ve snaze zabránit další eskalaci napětí.

Vassosův sbor přistál 24 km západně od města Chania v zálivu Kolymbari, kde jej s radostí vítalo asi pět tisíc Kréťanů. Následujícího dne zahájil Vassos ofenzívu a obsadil klášter Goniás severně od zátoky. Vassos z kláštera zveřejnil „jménem řeckého krále“ své prohlášení ke Kréťanům a sebevědomě oznámil, že ostrov byl osvobozen řeckou armádou. Při tažení Vassose do Chanie se ale před ním objevil italský důstojník jako zástupce pěti evropských admirálů, jejichž flotily kotvily u ostrova, a oznámil mu, že město je pod ochranou „velmocí“. Mezinárodní okupace města prakticky přerušila zásah *Eteirie* na Krétě a „krétská otázka byla touto akcí uvržena do slepého labyrintu diplomacie“ „Admirálská rada“ Vassosovi zakázala provádět v okruhu šesti kilometrů od města nepřátelské akce, řeckým lodím pak zakázala bránit vylodění tureckých vojsk. Vassos měl sice svázané, ale rozhodně nezůstal nečinný. Dne 18. února jeho sbor s podporou osmi tisíc krétských povstalců vzal útokem turecká polní opevnění kolem obce Voukoliés ležící na cestě do Chanie. Následujícího dne se jeho sbor dostal do střetu se čtyřmi tisíci muži tureckého nizamu a vybojoval „slavné vítězství“. Jak se později ukázalo, bylo to jediné jasné vítězství řeckých sborů v celé řecké protiturecké kampani. Turci přišli o 500 zabíjených a 107 zajatých mužů a zbytek sboru prchal k hradbám Chanie, kde jej vzaly pod ochranu evropské „mírové“ jednotky. Vítězství Vassosova sboru podpořilo v samotném Řecku politické křídlo, které požadovalo vyhlášení války Osmanské říši. „Pokud jediný sbor získá tak snadno velké vítězství, co se teprve stane, když do boje vstoupí celá armáda?“, psaly nadšeně řecké noviny...

Nedlouho poté došlo k události, která v očích evropské veřejnosti zkompromitovala velmocenskou flotilu provádějící blokádu ostrova. Došlo k ní 24. února 1897, když se 800 krétských povstalců, kteří nespádali pod přímé Vassosovo velení, rozložilo táborem na poloostrově Akrotiri poblíž Chanie. Vzápětí se totiž dostali do palby tureckého polního dělostřelectva a tureckých lodí z přilehlého zálivu Souda. Povstalci, mezi nimiž bojoval i budoucí předseda řecké vlády Eleftherios Venizelos, zahájili proti tureckým pozemním oddílům útok. Obsadili turecké pozice a pronásledovali nizam až k hradbám města. V tu chvíli začalo spolu s tureckými loděmi útočníky ostřelovat i dělostřelectvo velmocenské flotily. Z evropských lodí bylo na povstalce vystřeleno více než 100 granátů. Ostřelování se zúčastnily německé, ruské, rakouské a 3 britské lodě. Francouzská a italská veřejnost poté s potěšením konstatovala, že jejich lodě se ostřelování neúčastnily, což ale bylo nejspíš způsobeno pouze tím, že se tu chvíli nacházely mimo dostřel, navíc velitelem celé flotily byl italský admirál. Řecké lodě, které kotvily nedaleko od lodí „mocností“, musely na základě vládních nařízení zůstat nečinné a jejich posádky celou věc jistě s velkou bolestí sledovaly.¹⁰ Italský tisk nadšený z toho, že se italské lodě této „hanby“ nezúčastnily, vyjádřil zároveň své „znechucení politikou Německa a Ruska, kteří se rozhodli stát krétskými četníky“. Francouzské noviny pak psaly, že „Francie ztratila na Krétě svou hrdost.“ Francouzský

¹⁰ Během ostřelování byl také zničen stožár s řeckou vlajkou na výšině proroka Eliáše. Jeden z povstalců se pak postavil na místo zničeného stožáru a řeckou vlajku držel v rukou. V tu chvíli velitel evropské flotily admirál Felice Napoleone Canevaro nařídil palbu zastavit. Povstalci pak k rukám pěti velmocenských admirálů doručili poselství, v němž stálo, že se rozhodli udržet své pozice a raději se dát rozstřílet evropskou flotilou, než by umožnili „muslimským hordám znovu vstoupit na svobodné krétské území, aby po tisíci opakovali scény masakrů a ničení, jimž jsou podrobena po tři století...“

ministr zahraničí Gabriel Albert Auguste Hanotaux však upozorňoval, že byť mají Řekové v Evropě velké sympatie, neznamena to, že mohou narušovat světový mír a své mezinárodní závazky...¹¹

Řecká vláda Vassosův sbor neodvolala, ale neposlala mu ani posily. Admirálové velmocenské flotily poté povstalce vyzvali, aby složili zbraně, dosdalo se jim však nelichotivé odpovědi: „*Pohrdáme jak vámi, tak vašimi zbraněmi*“, a pokračovali ve vojenských operacích. Dne 22. února oblehli město Ierapetra na jižní straně ostrova. Tentokrát ovšem proti nim zasáhla italská bitevní loď a přinutila je ustoupit. Postoj evropských velmocí ke krétské otázce vyjádřil přesvědčivě velvyslanec Ruské říše v Paříži: „*Kréta se za současné situace nemůže v žádném případě spojit s Řeckem*“ a byl opakován doslovně v ultimátu evropských mocností řecké vládě z 2. března 1897. Následně 18 března 1897 vyhlásily velmoci námořní blokádu Kréty a 23. března 1897 se na ostrově vylodil další výsadek 3 000 mužů námořní pěchoty. Britové obsadili Heraklion, Rusové Rethymno, Francouzi Sitii, Italové Chanii, Němci záliv Soudu a Rakušané město Kissamos. Vassosův sbor sice zůstal na ostrově, ale byl tímto velmocenským aktem definitivně odsouzen k nečinnosti. Řešení měly velmoci připravené: velká autonomie v rámci osmanské říše...

Podivná válka

Atmosféra, která v Řecku, jehož mezinárodní autorita byla posílena organizací prvních novodobých olympijských her, vládla, ale nepřipouštěla prakticky jinou možnost, než sjednocení... Propaganda *Eteirie* byla zcela jednoznačná a ani premiér Theodoros Dilijannis tyto nálady nechtěl nijak uklidnit, ačkoli bylo zřejmé, že to vyvolá válku, na niž nebylo Řecko příliš připravené. Jeho státní finance se zmítaly v obrovských dlužích po státním bankrotu v roce 1893 za premiéra Charilaa Trikoupise. Stavět se proti válce by ohrozilo jak dynastii, tak vládu. Král Jiří I. navíc spoléhal i na to, že jeho sestra, matka cara Mikuláše II., zasáhne v případě nepříznivého vývoje situace. Premiér vyhlásil i přes protesty velmocí mobilizaci. Aby se něco nepříznivě nezvrtlo, vyslala již 10. dubna *Etairea* do Epiru oddíly andartů podporované italskými dobrovolníky do Epiru, které napadly turecké pohraniční jednotky. Cesta zpět již tak nebyla možná. Za týden je následovaly jednotky regulární armády.

Turecká armáda, reorganizovaná a cvičená německou vojenskou misí, byla na válku každopádně lépe připravena, jakkoli početní převaha Turků byla do značné míry vyvážena potřebou udržet velké síly na jiných místech říše mimo bojiště. Výzbroj obou armád lze označit jako rovnocennou: poměrně dobré dělostřelectvo a víceméně zastaralé pěchotní zbraně. Nedostatky ve vybavení a obecně v zásobování obou armád zapříčinily i pomalý rozvoj válečných operací. Kromě pravidelných jednotek bojovaly na obou stranách několik tisíc dobrovolníků: na turecké se jednalo zejména o oddíly Albánců, na řecké andartové a téměř 1 500 dobrovolníků Ricciotti Garibaldiho. Bojovalo se na dvou frontách – thessalské a epirské, které rozdělovalo pohoří Pindos.

Třicetidenní, nebo také podivná válka byla pro Řecko zdrcující, jakkoli výsledky bojů a počty padlých nehovořily v řecký neprospěch. Každopádně se Řecko nemohlo opřít o žádné spojeince. Bulharsko i Srbsko zůstaly neutrální, neboť je Rusko i Rakousko důrazně upozorňovaly, aby se do věci nemíchaly, a také sultán si jejich neutralitu zajišťoval novými ústupky v Makedonii (nové eparchie exarchátu ve Strumici a Debru a konzulát v Bitole pro Bulharsko, obsazení skopské metropole zmiňovaným již archimandritou Firmilijanem, možnost otevírání srbských škol ve viláetu bitolském a soluňském pro Srbsko). Nelze přitom říci, že by se mezi sebou balkánské státy nepokoušely dohodnout a vytvořit spojení podobné tomu, jaké vznikalo v době panování knížete Michala Obrenoviće. Řecký premiér Charilaos Trikoupis v létě roku 1891 navštívil Sofii a Bělehrad, v dubnu 1896 bulharský kníže

¹¹ Citováno podle Критское восстание (1897–1898).
[https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_\(1897—1898\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Критское_восстание_(1897—1898))

Ferdinand poctil svojí návštěvou Bělehrad a nedlouho poté byl mladičkový srbský král Aleksandr hostem v Athénách. V květnu téhož roku pak navštívil Bělehrad černohorský kníže Nikola, v únoru 1897 došlo v Sofii k podpisu bulharsko-srbské smlouvy, k níž se připojila i Černá Hora. Veškeré pokusy zásadněji definovat spolupráci na Balkáně však znemožňovaly různé pohledy na další osud Makedonie, i na její případné rozdělení. Celé srbsko-bulharsko-černohorská smlouva se tak omezila pouze na konstatování, že si signatářské země nebudou překážet při uskutečňování svých národních, náboženských a osvětových zájmů v evropské části osmanské říše...

Po počátečním úspěšném průniku na turecké území ale řecká armáda víceméně stále ustupovala, až to bylo podezřelé jak italským dobrovolníkům, tak samotnému tureckému velení. Německý instruktor turecké armády Wilhelm Leopold Colmar von der Goltz (známý v říši spíše jako Goltz paša) nazval válku „tragickou operetou“, ve své zprávě o válce pak turecký generální štáb dokonce hovořil o odvaze řeckých vojsk, ale zároveň psal, že „*Řekové v podstatě neprojevíli úmysl skutečně bojovat*“ (de ne pas combattre sérieusement) a celou záležitost nazval „*simulací války*“ (simulacre de guerre). Svou zprávu zakončil generální štáb tvrzením, že podle něj mělo vrchní řecké vojenské velení mělo rozkaz krok za krokem ustupovat, aniž by to ohrozilo životy jejich vojáků.¹² Ostatně i vojenské ztráty napovídají mnohé: turecká armáda ztratila 999 padlých a 2 064 raněných, řecká 832 padlých a 2 447 raněných. Řecká vrchní velení nevyužilo ani vítězství největšího hrdiny této války, plukovníka Konstantinose Smolenskiho (s aromunským původem, jeho rod pocházel z Moskopolje) v bitvě u Velestina, ani skutečnosti, že největší bitva řecko-turecké válečné scény u Domokosu (na řecké straně zde bojoval v čele svých dobrovolníků i sám Ricciotti Garibaldi a k armádě se přidala i Vassosova jednotka, kterou v mezidobí vláda z Kréty stáhla) skončila vlastně nerozhodně, a zastavilo ústup řecké armády příznačně až u Thermopyl, nedaleko Athén. Zde vstoupilo 17. května v platnost příměří, které svým zásahem zprostředkoval car Mikuláš II. Dodnes není zcela jasné, co stálo za touto podivnou strategií řecké armády. Příměří následovala mírová smlouvou 4. prosince. Turecko požadovalo předání celé Thesálie a 10 miliónů tureckých lir jako válečnou reparaci, nakonec, po nátlaku velmocí, si v Thesálii ponechalo si pouze několik strategických opevnění a jednu vesnici při hranicích s Makedonií (celkově kolem 350 km²) a válečné reparace byly sníženy na přijatelnou cenu čtyř milionů tureckých lir a náhradu za škody způsobené na území válečné scény muslimskému obyvatelstvu. Mírová smlouva ovšem také zavázala řeckou vládu k přijetí mezinárodní komise pro správu řeckých financí.

Celá krétská záležitost však měla ještě svou diplomatickou i krvavou dohru. Ke konci roku 1897 se totiž sultán rozhodl poslat na ostrov 5 000 mužů jako posily, proti čemuž sice velmoci protestovaly, ale čemuž nakonec nedokázaly zabránit. Tato situace pak přispěla k nejistotě pravoslavných Kréťanů. Jen mezi srpnem 1897 a únorem 1898 tak pouze z Rethymna uprchlo 1 500 lidí...

Na konci roku 1897 navrhla ruská diplomacie, zřejmě na nátlak „carevny matky“, jako nového guvernéra Kréty řeckého prince Jiřího. Návrh získal podporu Velké Británie a ani na francouzské straně nenarazil na odpor. Německo a Rakousko však tuto možnost odmítly. Nakonec se Německo dobrovolně z krétských záležitostí vyvázalo, s tím, že se k volbě Jiřího za guvernéra nebude stavět nepříznivě, ale ani ji neschválí. V dubnu příkladu svého mocného spojence následovalo Rakousko. Díky tomu pak mohla 1. července 1898 správní rada admirálů spojenecké flotily udělit krétskému shromáždění pravomoc zvolit pětičlenný výkonný výbor (vlastně vládu) do jehož čela se postavil Elefthérios Venizelos. Za sídlo vlády byla zvolena Chalepa na okraji Chanie. V září 1898 ale propukly v Chanii nové nepokoje, při nichž došlo k zabití čtrnácti Britů a 500 Kréťanů. Následovalo ultimátum Velké Británie a

¹² Tamtéž.

čtyř dalších mocností, požadující do měsíce odchod tureckých jednotek, jemuž se sultán neodvážil vzdorovat. Koncem listopadu 1989 zástupci Francie, Itálie, Velké Británie a Ruska navrhli v Aténách řeckému králi jmenování jeho syna Jiřího za krétského vysokého komisaře. Jmenování bylo omezeno třemi roky, během nichž musí princ ostrov uklidnit a zabezpečit fungování jeho správy. Suverenita sultána nad ostrovem sice měla zůstat nedotčena, nicméně prakticky spočívala pouze v tom, že nad několika krétskými pevnostmi vlály turecké vlajky. Každá ze čtyř velmocí se také zavázala poskytnout novému vysokému komisaři půjčku ve výši jednoho milionu franků k provedení jeho úkolu. Princ Jiří přijel na Krétu 9. prosince...

Povstání sice skončilo bez dosažení sjednocení s Řeckem, ale pro pravoslavné obyvatelstvo na Krétě nakonec velmi příznivě. Paradox celé války nakonec spočíval v tom, že navzdory porážce Řecka krétské obyvatelé téměř dosáhli toho, po čem toužili. Z hlediska mezinárodního práva to bylo vůči vítěznému Turecku velmi absurdní řešení, ale koncert velmocí byl tentokrát naladěn protiturecky. Důležitá pro budoucnost byla i skutečnost, že k sobě během krétské krize našly cestu Rusko a Velká Británie. Pouze Řecko se po prohrané válce dostalo do hluboké vnitřní politické a ekonomické krize, která se protáhla na celé další desetiletí.

Ilindenské povstání

V období od konce 19. století bylo v turecké části Evropy nejvýznamnější hnutí nespokojenosti proti Porte v makedonských vilajetech. Sociální a politické vření v Makedonii bylo v letech 1895–1897 přikryto či zastíněno „arménskou otázkou“ a hlavně „krétskou otázkou“, resp. válkou turecko-řeckou. Vítězství tureckých vojsk nad řeckými moc Porty v Makedonii upevnily. A tak turecká správa tížila nadále i po roce 1897 lid v Makedonii. Klidu nepřidala skutečnost — tak se tehdy soudilo v Evropě —, že „*se stupňovala činnost komitských tlup bulharských, srbských a řeckých*“, které se snažily silou získat to, co se nepodařilo pomocí škol či církevní příslušnosti (jak jsme také již zdůraznili, patřila větší část makedonských diecézí do jurisdikce bulharského pravoslavného exarchátu, nicméně cařihradský patriarchát se nevzdával a srkze něj pak také srbská autokefální bělehradská metropole, jejíž biskupové působili zejména v severní části Makedonie, oficiálně pod jurisdikcí cařihradského patriarchátu.

Turecko si dokonce oficiálně stěžovalo v Sofii na to, že bulharská veřejnost i bulharské úřady pořádají ve prospěch komitského hnutí v Makedonii sbírky a že vláda podporuje i jinak toto hnutí. V roce 1901 si stěžovala u velmocí na hnutí bulharských ozbrojených čet v Makedonii také řecká vláda. Anglie tehdy napomínala bulharského knížete k větší zdrženlivosti a zároveň připomínala i Portě její povinnosti zlepšit státní správu v Makedonii, aby se mohlo čelit revolučnímu hnutí v zemi.

Zásah Anglie nepomohl ani v jednom, ani v druhém případě. Když se pak sultán Abdul Hamid II. obracel znovu v červnu 1902 na velmocí, aby vymohly na bulharské vládě rozpuštění makedonského výboru (viz dále), odpověděli mu stejně z Petrohradu i z Vídně a nepřímo i Paříže (prostřednictvím francouzského konzula v Soluni), že je především nutné zlepšit správu v Makedonii, provést tam důkladnou reformu soudnictví, zavést nový systém vybírání daní apod.

Sultán slíbil nápravu, ale komise, kterou jmenoval a která měla připravit provedení reformy, měla malé pravomoci u místních úřadů. A tak není divu, že sociální a národní vření v Makedonii pokračovalo. Stoupenci spojení Makedonie s Bulharskem dokonce vyvolali v září-říjnu 1902 povstání v Gornodžumajsku, které mělo vyprovokovat popřípadě i válku Bulharska proti Turecku. Ale ruská vláda dala tehdy na podzim 1902 Sofii na vědomí, že válku na Balkáně nemůže potřebovat. Téhož mínění byla i rakousko-uherská vláda. A tak se ministři zahraničních věcí obou států — hrabě Goluchowski a hrabě Vladimír Nikojajevič Lamsdorf

(ministr v letech 1900–1906) — v prosinci 1902 sešli, aby domluvili společný rusko-rakouský postup v Makedonii anebo vůbec v Turecku. Oba ministři se pak dne 17. února 1903 obrátili na vládu Velké Británie — která krátce předtím rovněž vyslovila přesvědčení o potřebě ráznějšího postupu velmocí v makedonské otázce — s návrhem, navazujícím ostatně na návrhy francouzského konzula Louise Steega v Soluni: podle tohoto návrhu měl správu celé Makedonie převzít guvernér jmenovaný velmocemi, ochranu práv obyvatelstva mělo zabezpečit četnictvo složené z muslimů i křesťanů a vedené cizími důstojníky — a finanční správa měla být prováděna tak, aby výnos daní sloužil zájmům především země (a nikoli jen státu). Donucen velmocemi slíbil sultán slavnostním iradé z 25. února 1903 provedení reforem.

Ohlášení reforem, o jejichž uskutečnění ostatně bylo možno pochybovat, ovšem přišlo pozdě. Vysvětlili jsme si již, že v letech 1893—1894 vznikla v Soluni makedonská revoluční organizace, jež dostala název „Vnitřní makedonsko-odrinská (drinopolská) revoluční organizace“ a která přijala program boje za osvobození a za uskutečnění autonomie Makedonie a Drinopolska (Východní Trákie s centrem v dnešním Edirne – bulh. Odrin, Drinopol), a to bojem lidu všech národností žijících v tehdejších vilájetech turecké říše zahrnující tato území. Při zakládání této makedonské revoluční organizace se uplatňovaly bulharské či probulharské vlivy a snahy, ale od myšlenky spojení Makedonie s Bulharskem bylo upuštěno jednak z důvodů zahraničně politických (pokus o připojení Makedonie k Bulharsku by vyvolal odpor velmocí a i sousedních balkánských států) a také se uplatňovalo teritoriální nebo snad i nacionální vědomí makedonské svébytnosti.

Zakladatelé makedonské revoluční organizace — příslušníci inteligence — poznali za svých studií či za jiného pobytu v sousedních zemích i jinde v Evropě ideologii ruského nacionalismu a italského risorgimenta — a znali také evropské socialistické hnutí. Zatímco VMORO si dávala za cíl vybojovat autonomii Makedonie, a to bojem lidu všech národností žijících v jednotlivých vilájetech, a to v rámci osmanské říše, usiloval Vrchní makedonský komitét (proto označení „věrchisté“), založený v Sofii v roce 1895, o rozpoutání okamžitého ozbrojeného boje „bulharského lidu“ (formou čet-komitů) s cílem osvobodit Makedonii a spojit ji s Bulharskem. Také VMORO připravovala svou organizaci tak, aby měla v jednotlivých rajónech Drinopolska a Makedonie své ozbrojené síly, které by v příznivé chvíli vystoupily do boje proti turecké vládě. Podle okolností členové VMORO zdůrazňovali, že úkol „úplného osvobození politického a ekonomického“ musí provést „sám lid“ (cílem hnutí měla být autonomie Makedonie v rozsahu jejích etnografických a geografických hranic, boj měl být veden pod heslem „Makedonie Makedoncům!“ atd.). Makedonští revolucionáři považovali za své hlavní nepřátele nejen tureckou despocii, ale i rakouský a ruský imperialismus — a odmítali i „maloimperialistické“ záměry sousedních balkánských států na uchvácení částí Makedonie, respektive na rozdělení Makedonie mezi sebe. Krste Misirkov (1874–1926), jeden z tvůrců ideologie „makedonismu“, tedy přesvědčení o tom, že makedonští Slované, nejsou ani Bulhaři, ani Srbové a tím méně Řekové, ale jsou svébytným národem (a jenž také sestavil základy makedonského spisovného jazyka, který dotvořil až po druhé světové válce filolog Blaže Koneski), ve své knize *O makedonských záležitostech* (vyšla v Sofii v roce 1903 a vzápětí byla „jako projev makedonského separatismu“ bulharskými úřady zabavena a zničena, dochovala se pouze několik výtisků),¹³ napsal: „*Jsem Makedonec a zájmy své vlasti si představuji následovně: nikoli Rusko a Rakousko-Uhersko jsou nepřáteli Makedonie, nýbrž Bulharsko, Řecko a Srbsko!*“

Ovšem již v roce 1891 píše metropolita Teodosij Gologanov dopis igumenu Dionisijovi: „My, Makedonci, nemáme problém s Turky – ať je nám živ padišáh – jako

¹³ Knihu přeložil a zpřístupnil tak českému čtenáři Ivan Dorovský (K. Misirkov: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012).

s Řeky, Bulhary, a Srby, kteří se na naši ubohou a trpící zemi vrhají jako supi na mršinu a touží si ji rozdělit“¹⁴

https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонска_револуционерна_организација

Vzor k příštímu státnímu zřízení Makedonie či v Makedonii se hledal v poměrech ve Švýcarsku. Podle návrhů makedonských socialistů z roku 1898 mělo dojít k vytvoření „federativní republiky“ z vilájetů soluňského, bitolského, skopského a drinopolského. Správními jednotkami této „federace“ by byly kantony, které by si určily hlavní dorozumívací jazyky.

Program revolučních sil v Makedonii (VMORO a socialistická skupina) se dostával ve známost části západoevropské veřejnosti mimo jiné i tím, že Makedonci vydávali v Ženevě list „L'Effort“ a v Paříži „Le Mouvement macédonien“, a větší evropské časopisy měly na Balkáně i své vlastní zpravodaje. O útisku křesťanského či slovanského obyvatelstva v Makedonii se tedy v západní Evropě vědělo. Do vědomí evropské veřejnosti se však postupně od přelomu 19. a 20. století dostávaly skutečnosti z Makedonie a odjinud z evropského Turecka také v podobě, jež naopak mohly vyvolávat averze proti „řádění band“ v Makedonii, proti „balkánským zmatkům“ apod.¹⁵

Sultánova ochota z února 1903 provést v Makedonii některé reformy neměla úspěch. V lednu 1903 rozhodl kongres VMORO v Soluni, aby bylo připravováno nové povstání v celé Makedonii. Upozornili jsme již, že od roku 1901 převažoval v VMORO vliv „věrchistů“, tedy zastánců připojení Makedonie k Bulharsku (když byla v roce 1901 zatčena řada vedoucích funkcionářů VMORO). Přípravě tohoto povstání, jehož datum bylo stanoveno na červenec-srpen 1903, předcházely nové boje ozbrojených čet na jaře 1903 na venkově. Ve městech se pak začalo pracovat i teroristicky: byly prováděny atentáty na úřady, banky a železnice. V Evropě se začalo již v březnu a dubnu 1903 psávat o „nových akcích makedonských komitů“ a o „novém povstání v Makedonii“ atd. Začátkem června 1903 se sice zdálo, že v Makedonii nastává „ticho“, ale byl to klid před bouří — před výbuchem ozbrojeného boje, který je znám jako Ilindenské povstání.

Už v posledním pětiletí 19. století „nebylo jiné země, o níž by se relativně více psalo a tisklo než o Makedonii“. Tak hodnotil ožehavost „makedonské otázky“ ve vědeckých diskusích o jazyce a životě v Makedonii, v zeměpisném a politickém poznávání této země Balkánu aj. pražský Slovanský přehled v roce 1901. To bylo řečeno v době, kdy v politickém zpravodajství evropského tisku ještě doznívala „otázka burská“, kdy se psávalo o Kubě a byla žhavá i „otázka arménská“. Od roku 1902 zpravodajství o Makedonii ještě více zesílilo a vyvrcholilo v létě 1903. První strany velkých i menších deníků a revuí ve všech evropských městech se tehdy zaplňovaly zprávami o Turecku, o Makedonii, o komplikacích v mezinárodních vztazích „kvůli Makedonii“ apod.

V červnu a na začátku července 1903 se tedy v Evropě vědělo anebo mohlo vědět, že se v Makedonii připravuje povstání a jaké má cíle. Povstalci vydali před zahájením povstání manifesty, a to jak k širší světové veřejnosti, tak i k vládám evropských států. Povstání v Makedonii začalo v bitolském okruhu dne 2. srpna 1903, podle juliánského kalendáře, jímž se řídili pravoslavní na Balkáně (a dodnes řídí srbská pravoslavná církev a cařihradský patriarchát) dne 20. července, tedy na den sv. Ilji (proroka Eliáše) — odtud název Ilindenské povstání — a začalo se rozvíjet velmi úspěšně. Součástí povstání bylo i ozbrojené vystoupení v jihozápadní Trákií (ve vilájetu drinopolském), které začalo 19. srpna (v „den přeměnění Páně“ — proto „preobraženecké povstání“ — v církevní slovanštině Preobraženie Gospodnje). V Trákií se povstalci udrželi v boji proti turecké přesile skoro celý měsíc. V Makedonii se boje

¹⁴ https://mk.wikipedia.org/wiki/Македонска_револуционерна_организација

¹⁵ Četa jednoho z vůdců VMORO Jane Sandanského dokonce unesla americkou protestantskou misionářku Ellen Stoneovou, aby za ní získala výkupné, za něž by pak nakoupila zbraně. E. Stoneová se nakonec stala nadšenou propagátorkou VMORO a makedonské „věci“.

protáhly skoro až do konce října 1903. Odhaduje se, že vláda nasadila proti povstalcům až na tři sta tisíc vojáků.

Manifesty makedonských povstalců a jejich boj proti turecké přesile vyvolaly velkou pozornost veřejnosti celé Evropy a také ve Spojených státech amerických. Vznikaly i výbory na pomoc Makedonie a Arménie (starší bylo hnutí „Pro Armenia“), které pořádaly protestní schůze, posílaly do Makedonie peníze atd. Hnutí v Makedonii podpořili v Rusku Tolstoj a Gorkij, ve Francii Anatol France, v Anglii Henry Brailsdorf a další a další. Práv makedonského lidu se tehdy zastaly přední evropské časopisy, na podzim 1903 byly projevy sympatií pro Makedonce či na pomoc Makedonii (nadále zároveň i na pomoc Arménům) organizovány jako společná mezinárodní akce. Dne 25. října 1903 byla svolána do Paříže mezinárodní konference, na níž zástupci z jednotlivých zemí referovali o akcích ve prospěch Arménů a Makedonců. Ozvaly se však i hlasy nesouhlasu a kritiky povstání v Makedonii: v Německu, Rakousku, Uhrách a jinde. Konzervativní kruhy habsburské monarchie byly pak pochopitelně zásadně proti jakýmkoliv revolučním hnutím. Pozoruhodné je, že negativní postoj k akci měla i tehdejší sociální demokracie, jakkoli v řadách makedonských povstalců bojovali i sympatizanti k sociálnědemokratickému hnutí, jako např. jeden z vojvodů, Jane Sandanski.

Povstání bylo ovšem poraženo, okolní slovanské státy byly velmocemi důrazně upozorněny, aby se do věci vojensky nemíchali. Byla to bezesporu hrdinská epopej, která ovšem neměla naději na úspěch. Nejznámějším bojištěm se stalo převážně cincarské město Kruševo, kde byla prohlášena „kruševská republika“, která se udržela téměř čtrnáct dní před útoky tureckého „askeru“ (vojska). Dlužno ovšem podotknout, že povstání bylo omezeno pouze na několik oblastí v Makedonii a také se jej až na výjimky účastnilo pouze slovanské obyvatelstvo, a to ještě převážně ta jeho část, která se hlásila k bulharskému exarchátu. Nešlo tedy o povstání celomakedonské.